

En gammal kursplan förnyas

Om kursplanearbete i geografi på 1990-talet

Åren går och det kommer nya styrdokument för skolan. Läroplaner och kursplaner är barn av sin tid, och nu är det andra tider än i början av 1990-talet. Mer än 15–20 år gamla kan väl skolans styrdokument inte bli? Forskning har gett nya viktiga kunskaper, samhällsförändringar har gett nya frågor att fokusera. Verksamheten ska förbättras, förnyas.

Men man ska lära av historien och det finns en del förutsättningar och begränsningar som ändå inte ändras så mycket från ett decennium till nästa, till exempel vad gäller kursplanearbete och skolförändringar. I början av 1990-talet deltog jag i kursplanearbetet i geografi och med ett 18-årigt perspektiv kan jag fundera över i vilka avseenden ett sådant påstående kan stämma.

Följande text handlar främst om arbetet med geografikursplanen för grundskolan, eftersom det började några månader tidigare år 1992 än arbetet med gymnasiekursplanerna. Texten handlar inte primärt om läroplanen men denna är basen för arbetet med de olika kursplanerna. Nytankande inom statens läroplanskommittéer ska konkretiseras där. Fungerar de nya tankarna för varje enskilt ämne, eller, krasst uttryckt, kan ämnena anpassas till dem? Kan man förvänta sig att de nya styrdokumenterna ger förnyelse i skolan?

Vem skriver kursplaner?

Traditionellt har det i första hand varit metodiklektorerna vid landets lärarutbildningar som anlåtats för kursplanearbete. När det gällde geografi hade Gösta Wennberg i Uppsala varit en nyckelperson i arbetet med 1980 års dokument. Han var då den ende i Sverige med geografididaktisk forskning på avhandlingsnivå, han hade utan jämförelse skrivit mest och bäst om moderna arbetsmetoder i skolgeografi och han var en erfaren läromedelsförfattare. Men 1992 var han sedan en del år pensionär, och geografins ställning hade successivt försvagats inom lärarutbildningarna. Ingen geografididaktisk forskning tycktes förekomma och pensionerade geografilektorer hade inte ersatts. Frågan var om det då ens fanns geografisk kompetens för ett sådant lektorat inom lärarutbildningarna. De senaste femton åren har dock forskning i geografididaktik i viss utsträckning kommit igång, och situationen är numera inte så mörk som på 1990-talet.

När jag i mars 1992 från Utbildningsdepartementet blev tillfrågad om jag ville skriva grundskolans nya geografikursplan blev jag obeskrivligt förvånad. Jag hade inga av Gösta Wennbergs meriter. Jag var lektor och studierektor i kulturgeografi vid Lunds universitet och min avhandling tolv år tidigare hade bland annat innehållit en

tidsgeografisk analys av förskolebarns uppväxtvillkor. Min enda kontakt med lärarutbildning var att jag undervisade i ämne teori på lärarhögskolan i Malmö och att jag några år tidigare mycket aktivt deltagit i att utforma utbildningen i SO-ämnen där. Möjligen var det känt att jag hade en fyraårig folkskollärarutbildning från omkring 1960 och under några år varit ämneslärare i den då nya grundskolan.

En öppen process?

Alla politiker förväntas ha synpunkter på skolans organisation, verksamheter och mål och på verksamheternas resultat. Det engagerar också medborgarna väl så mycket som frågor om arbete och sjukvård. Alla röstberättigade har ju egna erfarenheter av utbildning och de allra flesta har egna åsikter om hur en bra skola ska utformas. Många kan förväntas vara intresserade av vad som växer fram i ett arbete med skolans nya styrdokument, vad som är »på gång» och ha synpunkter på innehållet. Att utarbeta nya styrdokument är en process som tar flera år. Hur genomskinlig är den? Kommer dokumenten uppifrån eller inifrån?

Jag utgick från att jag skulle ha möjligheter att diskutera med andra geografer och med en referensgrupp med aktiva lärare så att jag kunde testa mina förslag. Nej, det var otänkbart, fick jag veta. Detta måste vara ett trevande arbete, det nya måste mogna fram. »Vi arbetar parallellt med Läroplanskommittén och det är alldeles för tidigt för deras idéer att komma ut. Då skulle det bli en ohanterlig ryktes-spridning». För mig kändes det absurt att tvingas arbeta helt ensam, helt i hemlighet.

Men jag skulle snart inse att det var det enda möjliga och hela tiden kom förstås också nya tankar och idéer fram i Läroplanskommittén (LK).

I december 1992 skulle såväl läroplan som alla grundskolekursplanerna vara färdiga. Fram till dess var ett gemensamt möte i månaden med LK inplanerat för kursplaneskriverarna. Det var bråttom! Alla styrdokument, även de nya betygskriterierna, måste vara klara och beslutade före nästa val (två år senare). Om det skulle bli regeringskifte kunde mycket av vårt arbete visa sig ogjort, om inga beslut fanns då.

Jag hade också engagerats av Skolverket för att tillsammans med två andra geografer skriva geografikursplanerna för gymnasiet. Det skulle bli ett lugnare arbete.

Kursplaner för alla?

De första riktlinjer som vi fick från LK var att de nya kursplanerna inte skulle innehålla stoffbeskrivning. Tidigare kursplaner hade varit omfångsrika och noggrant redogjort för det stoff som skulle ingå i respektive skolämne. 1980 års dokument var mångordiga också vad gällde arbetsmetoder. Men 1992 var det nya tider, med mer respekt för lärarnas professionalitet och erfarenheter och större medvetenhet om kraften i elevers intresse och engagemang. Inte minst betydde det mycket att skolan hade kommunaliserats 1991. Nu skulle det inte längre vara central detaljstyrning.

De nya kursplanerna skulle i stället visa på respektive ämnes roll i skolan och ange dess centrala begrepp. Lärarna skulle läsa och diskutera kursplanerna för att tillsammans konkretisera intentionerna, och lärare och elever skulle tillsammans stu-

dera kursplanerna för att välja stoff. Dessutom skulle lärare, föräldrar och elever tillsammans utifrån kursplaner och betygskriterier se på elevens framsteg i relation till verksamhetens mål. Med andra ord: alla skulle nu behöva/vara tvungna att läsa kursplanetexterna. Hur formulerar man sådana texter?

I den bästa av världar är alla lärare väl utbildade i de ämnen de undervisar i, alla elever nyfikna och läsvana – också vad gäller det som är skrivet på »dokumentsvenska» – och alla föräldrar engagerade i sina barns skolgång och har positiva erfarenheter av sin egen skoltid. Då kan man hoppas att kursplanetexter blir lästa och förstådda. Hur var det med detta i praktiken? Hur skriver man en begriplig text på en generell nivå för de oinvidiga och de negativa?

Skolgeografins roll? Vems geografi?

Den nya kursplanen skulle tydliggöra ämnets roll. Vilken är geografins roll i skolan? När vi tvingas formulera oss om denna är det svårt att göra det utan att antingen bara exemplifiera eller att använda ämnets eget innespråk och dess egna begrepp. Sannolikt har vi också sinsemellan något olika uppfattning om vad som är det viktigaste i ämnet och vad ämnet ska tjäna till. Är min geografi också andras geografi?

Var demarkationslinjerna går mellan olika discipliner är ett gammalt trätoämne. Vad som är det centrala inom ett ämne blir efter hand också allt besvärligare att komma överens om, i takt med att kunskaperna växer och fördjupas och allt mer komplexa problem uppenbaras och kräver forskarnas tid.

När jag tog itu med det hemliga arbetet att tydliggöra geografins roll i skolan och ämnets centrala begrepp tog jag min tillflykt till Peter Haggett och Gösta Wennberg. Peter Haggetts bok *Geography, a modern synthesis* från 1972 (första upplagan) hade troligen de flesta läst som tagit grundkurser i geografi på högskolenivå sedan början av 1970-talet, såväl i Sverige som i många andra länder. Boken handlar om hela geografiämnet, natur- och kulturgeografi i samverkan; den handlar om att gå på två ben, om samspelet mellan naturgivna och kulturformade processer och om rumsliga samband och deras konsekvenser. Jag hade i många år föreläst och haft seminarier med anknytning till Haggetts bok. Det var min egen geografisyn som fanns där, och det var också Gösta Wennbergs, som den visat sig i alla hans skrifter. Den hade också genomsyrt 1980 års kursplan i geografi. Inom *The International Geographical Union (IGU)*, den globala sammanslutningen av geografer, hade man några år tidigare enats om en gemensam ämnesbeskrivning helt i den andan. Jag kände att jag var på fast mark. Ämnets roll och dess viktigaste begrepp behövde jag faktiskt inte diskutera med andra. Men det gällde att presentera detta tydligt och begripligt för icke-geografer och för de mindre läsvana.

LK hade också uppmärksammat oss på de tre begreppen »fakta», »förståelse» och »förtrogenhet» som skulle sammanfatta skolans verksamhet. Det var detta som skulle förmedlas, tränas och växa fram i skolan. Begreppet förtrogenhet var inte lätt att få grepp om och belysa i en kursplan...

Det var mycket bråttom med kursplanearbetet. I slutet av maj 1992 skulle LK ha en första version av respektive ämneskursplan. Fortfarande skulle vi vara tysta och hemlighetsfulla. Men jag fick så småningom tillstånd att publicera mitt utkast i Geografiska Notisers septemhernummer (GN 1992, nr 3). Jag var då redaktör för GN och kunde omgående ta in texten och påskynda tidskriftens tryckning. Jag inbjöd läsarna att kommentera innehållet och hoppades på gensvar. Kommentarer fick jag från två läsare: Gösta Wennberg och Ove Biilmann, professor i geografididaktik vid Danmarks lärarhögskola. Jag undrar fortfarande över varför inga andra hörde av sig. Här fanns en mycket god möjlighet att direkt delta i pågående kursplanearbete! Hade inga andra hunnit läsa bidraget? Hade inga andra brytt sig? Eller var det kanske på den tiden otänkbart att reagera på en sådan text? Eller var geografilärarna nöjda – och en nöjd lärare ser ingen anledning att höra av sig. Synd var det! Jag hade gärna velat bolla idéerna.

Men det var faktiskt stor tur att gensvar uteblev eftersom det skulle ha varit mycket svårt för mig att diskutera min text under de följande månaderna. Vid första höstmötet med LK fick jag nämligen en rejäl chock. »Min» geografi hade under sommaren blivit rejält kantstött, rent av oigenkännlig.

Ett kantstött ämne

LK hade som en av sina viktigaste nyheter att miljöaspekter skulle genomsyra skolans hela verksamhet. Det var självklart mycket viktigt och bra. Men i slutet av september presenterades en kursplan i det nya skol-

ämnet Miljö. Det var för mig helt oväntat och mycket märkligt – att skapa ett miljöämne var helt fel ansåg jag. Om miljö blev ett ämne, *bara ett ämne*, skulle ett miljö-tänkande inte genomsyra skolans *hela* verksamhet. Miljöfrågor skulle då bara bli något som man ägnade sig åt någon timme i veckan, i en särskild sal och med en särskild lärare (och vem skulle vara lärare i ämnet miljö?). Det skulle sabotera den nya tanken om en övergripande miljösyn.

Som geograf var jag helt ställd. Inom ämnet geografi är resurshushållning och miljö centrala problemområden och på universitetens geografiska institutioner fanns redan då omfattande forskning med sådan inriktning. Det handlade i högsta grad om samspelet mellan natur och samhälle och geografi är det ämne som har en fot i naturvetenskaperna och en fot i samhällsvetenskaperna. Kursplanen i Miljö var verkligen bra och välskriven (skriven av en miljöengagerad lärare och författare). Den skulle kunna vara en del av geografikursplanen, bortsett från att den var för lång och alldeles för ingående.

Det som nu skulle bli kvar av geografi-ämnet var inte geografi. Jag ansåg att jag hade tungt vägande skäl att inte arbeta vidare med geografikursplanen. Tyvärr kunde jag inte gå ut och berätta om det katastrofala som var på väg att ske med skolgeografien. Jag kunde bara föra fram mina argument och hoppas på att LK skulle tänka om under de närmaste månaderna. Jag sittstrejcade i grundskolearbetet och ägnade mig i stället åt gymnasieplanerna. På gymnasiet var det inte tal om ett nytt ämne, där var det självklart att geografi skulle vara geografi.

I början av december 1992 skulle alla

genomarbetade kursplaneförslag lämnas in till Utbildningsdepartementet. Jag hade då ingenting nytt att lämna in. Jag kunde inte gärna skriva en kursplan i »stympad geografi», ett ämne som inte finns. Då fick jag veta att ett miljöämne inte längre var aktuellt. Fem dagar senare kunde jag lämna in mitt kursplaneförslag, i stort sett med samma innehåll som i skissen från försommaren. I ett skede av läroplansarbetet hade alltså en testballong kommit fram men den hade inte hållit. Tack och lov för att vårt arbete skedde i det tysta.

Avvägningen mellan gammalt och nytt

En ny kursplan borde avspegla forskningens framsteg i »moderämnet». Den nya geografi som kom fram och mognade främst inom kulturgeografin på 1950- och 1960-talen kom så småningom att färga också skolgeografin, även om det tog tid. Nya synsätt och nya forskningsfält bör ju föras in och bli tydliga i skolans kursplaner tämligen omgående, inte sant?

Vid närmare eftertanke fann jag att det inte var så självklart. Ett exempel är att i början av 1990-talet var tidsgeografi ett synsätt som utvecklats inom kulturgeografi under drygt 25 år. I mer än två decennier hade jag arbetat med en sådan ansats och jag tillämpade tidsgeografi i min avhandling. Ändå fanns inte ordet tidsgeografi i den nya kursplanetexten. Det var ett genomtänkt beslut. Nya problemområden bör tas upp i en kursplan, men nya teoretiska synsätt måste föras in på bredare front. För en framgångsrik överföring krävs andra typer av insatser.

1980 års kursplaner hade åtföljts av om-

fattande kommentarmaterial. Något sådant var det inte tal om på 1990-talet. Resurser för lärarfortbildning fanns tydligen inte för grundskollärare i traditionella ämnen. Ansvar för framgångsrik förändring av skolan skulle, i kommunaliseringens anda, ligga hos kommunerna. Arbetet med att tolka och finna tillämpningar av läroplan och kursplaner skulle ligga hos lärare och skolledare. Men hur kan ämnesspecifika »nyheter» komma in och fungera när en avsevärd del av lärarna saknar egen utbildning i ämnet (ryktet sade 1/4, kanske rent av 1/3 av de lärare som undervisade i geografi), när det inte finns någon fortbildning, när belysande kommentarmaterial saknas och lärarnas tid krävs för så mycket annat som är nytt?

För dem som i efterhand gör ämnesdidaktiska analyser kan det vara lätt att kritisera kursplaners alltför traditionella ämnesuppfattning. Jag menar emellertid att nya synsätt och begrepp inte kan föras in i ett skolämne endast genom att omnämnas i en kursplan som är så generellt hållen som 1990-talets. Tyvärr.

Remisser – äntligen tillfälle för gensvar

Den hemliga processen blev helt öppen när det 1993 var dags för remissrundan och i några ämnen väcktes ett stort engagemang. Dit hörde inte geografi. Ämnet nämndes i sju remissvar. Sex av dem var i stort sett helt positiva medan den sjunde skribenten var upprörd över att ordet namngeografi inte förekom i kursplanen i geografi. På det skulle jag kunna svara att ett sådant omnämnande skulle uppfattas som stoffangivelse och att det är så självklart att i den

dagliga verksamheten använda geografiska namn där de behövs att det inte ska behöva nämnas i en kursplan.

Då och nu

Erfarenheterna från 1990-talets kursplane- arbete kan vara utgångspunkt för mer generella funderingar. Det aktuella samhället med dess värderingar och människosyn avspeglades de nya dokumenten. På 1990-talet var det nya en tilltro till elevers engagemang och egna ansvar för lärandet. Om man deltar i att utforma arbetet blir arbetet roligare och man vill lära mer. Nytt var också en större tilltro till lärarnas kompetens att utforma verksamheten. Lärare har lång utbildning, de är professionella. De ska inte detaljstyras. – Hur avspeglas dagens värderingar och människosyn i styrdokumentet år 2010?

Nya samhällsfrågor aktualiseras och de måste få plats i »den nya skolan». 1990-talets exempel vad gäller miljöfrågor visar att det kan vara svårt att föra in det nya i den redan befintliga strukturen, för att inte tala om att det krävs tid och lärare för att få det att fungera. Ändå måste man i varje ny generation av styrdokument hantera sådana förändringar. – Hur gör man 2010?

Successivt ökar kunskaper och förståelse inom alla discipliner. Därmed blir det

allt svårare att bedöma vad som är det viktigaste inom respektive skolämne. Det nya ska in, det som är mindre viktigt måste läggas åt sidan. – Vad är mindre viktigt nu än tidigare i skolämnet geografi? Vilka är nu ämnets »nyheter»?

Jag har ingående beskrivit arbetet i början av 1990-talet med mina förväntningar om en tämligen öppen process och med mina erfarenheter som visade att det behövdes ett långt hemligt skede. På den tiden var det ganska lätt att arbeta »hemligt», så som vi gjorde. Jag kan inte tänka mig att det är möjligt idag. Jag utgår också från att många fler idag är intresserade av att delta i framväxten av nya styrdokument och av att diskutera dem i olika media. – Är det så?

Den stora organisatoriska förändringen i skolvärlden i början av 1990-talet var kommunaliseringen. Ansvar och resurshantering flyttades ner på lokal nivå. Riktlinjer för verksamheten kom från centralt håll »där uppe», men förverkligandet måste ske med lokala resurser, både vad gällde tid och pengar. Det blev då större lokalt handlingsutrymme men också större belastning på lärarna. Mycket tid krävdes också av lärarna för att tolka den nya läroplanen och de nya, generellt skrivna kursplanerna. – Kommer det att behövas lika mycket tid den här gången?

*Solveig Mårtensson, docent emerita i kulturgeografi vid Lunds universitet,
läromedelsförfattare, skrev geografikursplaner och betygskriterier
för grundskolan och gymnasiet på 1990-talet.
Mejl: sgm-hem@tele2.se*